

СТАНОВЛЕННЯ КЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ В АНГЛІЇ

Починаючи з другої половини XVII ст., у передових європейських країнах швидко розвивалися ринкові економічні відносини. Об'єктивно виникла необхідність у формуванні нової, відмінної від меркантилістської ідеології, яка б теоретично узагальнила й пояснила нові економічні процеси. Цю місію виконала класична політична економія.

Першим вжив термін "класична політична економія" К. Маркс. До неї він відносив тих представників, вчення яких базується на трудовій теорії вартості та дослідженні "внутрішніх залежностей буржуазних відносин виробництва" [7, 91]. Це, перш за все, Петті, Буагільбер, Кене, Сміт, Рікардо, Сісмонді. Концепції інших Маркс вважав ненауковими, вульгарними.

Дж. М. Кейнс та його прихильники до класичної школи відносять всіх послідовників Д. Рікардо аж до 30-х років XX ст., у тому числі А. Маршалла, Ф. Еджуорта, А. Пігу та ін. Однак аргументація такого розширення хронологічних меж класичної школи викликає сумніви у дослідників, які розрізняють класичну політичну економію та неокласичну економічну теорію [4, 174].

Найбільш поширеною у науковому світі і загально визнаною більшістю західних та вітчизняних дослідників є думка, згідно з якою до класичної політичної економії належать усі концепції, основою яких є принципи свободи підприємництва та вільної торгівлі, тобто *економічного лібералізму*. Ці принципи виражає гасло класичної школи: "laissez faire, laissez passer", що означає "хай все йде так, як йде". Це словосполучення означає, що економіка розвивається за об'єктивними економічними законами без втручання держави в економічне життя. Ідеалом економічного устрою класична школа проголосила "свободу індивідуальної господарської діяльності..." [11, 294].

На думку прихильників цього підходу, класична політична економія еволюціонувала у першій половині XIX ст., вона відображена у працях Ж. Б. Сея, Т. Мальтуса, Н. Сеніора, Ф. Бастіа та ін., а її завершителем став Дж. С. Мілл у середині XIX ст.

Класична школа повела рішучу боротьбу з протекціоністською ідеологією меркантилістів, використавши найновіші досягнення економічної науки тієї доби, на основі яких розгорнула фундаментальні наукові дослідження, у яких:

- сформувала предмет дослідження – сферу виробництва й об'єктивні закони економічного розвитку;
- впровадила в дослідження причинно-наслідковий метод аналізу економічних явищ та метод логічної абстракції;
- трактувала багатство як сукупність життєвих мінових цінностей; визнала пріоритет сфери виробництва у їхньому створенні; джерелом багатства проголосила продуктивну працю;
- започаткувала трудову теорію вартості, джерелом і мірилом якої вважала кількість суспільної праці або витрати виробництва;
- висунула концепцію економічного лібералізму, вільної торгівлі, пріоритет індивідуального інтересу над суспільним;

– обґрунтувала концепцію автоматичного саморегулювання ринкової економіки в умовах вільної конкуренції;

– спонукальним мотивом розвитку економіки проголосила отримання прибутку.

У розвитку класичної політичної економії виокремлюють такі етапи:

- *перший* – етап зародження класичної політичної економії як альтернативи меркантилізму (друга половина XVII – середина XVIII ст.); він пов'язаний з іменами таких видатних дослідників, як В. Петті, Р. Кантильон, Д. Юм в Англії, Ф. Кене і А. Тюрго у Франції;

- *другий* – охоплює період становлення економічної теорії як науки у працях А. Сміта (друга половина XVIII ст.);

- *третій* – етап розвитку і розгалуження класичної політичної економії та дискусії між послідовниками А. Сміта (перша половина XIX ст.). Йдеться про Ж. Б. Сея, Т. Мальтуса, Д. Рікардо, Мак-Кулоха, Дж. Мілла;

- *четвертий етап* – занепад класичних принципів класичної політичної економії у працях Ж. Сисмонді, Н. Сеніора, Ф. Бастіа, Г. Ч. Кері та її завершення у працях Дж. С. Мілла.

Класична політична економія зародилася в Англії і це не випадково. Якщо на початку XVI ст. Англія залишалася невеликою за кількістю населення державою, а її галузі промислового розвитку поступалися континентальним країнам Європи, то внаслідок буржуазних реформ, які відбулися в країні у XVI ст. – першій половині XVII ст., вона випередила у своєму економічному розвитку Францію, Нідерланди, Іспанію і Португалію. Нові ринкові відносини проникали в усі галузі її економіки. Сформувалися класи нових власників-джентрі (середнє і дрібне дворянство, яке господарювало на підприємницькій основі), підприємців, купців, заможних фермерів, які стали володіти значними капіталами. Внаслідок революції 1640–1660 рр. було ліквідовано необмежену владу короля, скасовано феодалну власність на землю. Нові класи та стани отримали доступ до державної влади. Було проголошено свободу промислового й торгового підприємництва, усунуто основні перепони для господарського піднесення. Почалося зростання багатогалузевого мануфактурного виробництва, яке стало панівним у промисловості Англії. Третина промислового населення була зайнята у суспільному виробництві. Успішно розвивалися бавовняні, паперові, скляні, металургійні, кораблебудівельні мануфактури. За темпами і масштабами англійська промисловість в кінці XVII ст. займала перше місце у світі.

У ході аграрного перевороту було ліквідовано дрібні селянські господарства, утвердилася велика земельна власність лендлордів і фермерів. Велика Британія (так вона стала називатися з 1700 р. після об'єднання з Шотландією) стала країною класичного фермерського господарства.

У XVII ст. торговельний капітал ще переважав над промисловим. Головними сферами прикладання капіталів у Великій Британії залишалися зовнішня торгівля і морські перевезення, що сприяло розвитку англійського суднобудування і мореплавства. За масштабами колоніальної і торгової експансії вона обігнала Нідерланди, відвоювала у Франції її найважливіші володіння, захопила Індію і перетворилася на світову колоніальну імперію.

Водночас зростала роль промислового та грошового капіталів. У 1694 р. був утворений Англійський Банк, сформувалися інші лондонські приватні банки. Лондонські банкіри почали відігравати вагомий роль в економічному і політичному житті країни, а англійський грошовий капітал став панівним у діловому світі [6, 98–100].

Нові промислові капіталісти, банкіри, землевласники і багаті фермери-орендарі були заінтересовані у відході від традиційної меркантилістської політики. Вони вимагали від держави більш дієвого захисту їхніх інтересів без постійної опіки і втручання в їхні справи. Звичнішим ставало "виробниче" розуміння багатства, на противагу меркантилістській догмі, виникла вимога "вільної торгівлі" замість протекціоністської політики монопольних компаній.

Процеси формування ринкової економіки зумовили еволюцію економічної думки в Англії, створили сприятливі умови для теоретичного аналізу ринкового господарства. Першопрохідцем і основоположником класичної політичної економії в Англії став Вільям Петті.

Вільям Петті – видатна, колоритна і цікава постать у науці та суспільно-політичному житті. Його погляди формувалися на фоні подій, які були найяскравішими сторінками англійської історії.

В. Петті народився 26 травня 1623 р. у м. Ромсі в родині дрібного ремісника-суконщика. У міській школі вивчав грамоту, рахунки, латинь і грецьку мови. У 14 років залишив домівку й найнявся юнгою на корабель. Через рік зламав собі ногу і був висаджений на нормандський берег Франції. У цей важкий період його виручили природна практичність, знання і вдача. Він написав латинською мовою віршовану заяву до Канського коледжу, чим вразив отців-ізуїтів, які прийняли його на навчання. Протягом двох років навчання у ізуїтів юнак поглибив свої знання з латинської, грецької і французької мов, арифметики, практичної геометрії та астрономії. Після закінчення коледжу у 1640 р. Петті повернувся до Лондону, де заробляв на життя кресленням морських карт, три роки служив у військовому флоті. Коли йому виповнилося 20 років, покинув Англію для вивчення медицини за кордоном. В Амстердамі і Парижі пройшли чотири роки його навчання, які необхідно було поєднувати із заробітками, працюючи у майстерні ювеліра і оптика, виконуючи обов'язки секретаря філософа Гоббса у Парижі.

У 1646 р. В. Петті повернувся в Англію. Його життя в ці роки пов'язано з Оксфордом, в якому він закінчив свою медичну освіту, отримав ступінь доктора фізики і посаду професора анатомії, водночас очолював один із коледжів. У Лондоні викладав у Грешем – коледжі. Однак головною сферою занять молодого вченого залишалася медицина.

У 1651 р. успішний молодий професор несподівано залишив Оксфорд і відправився в Ірландію як лікар при головнокомандувачі англійською армією. З цього часу і до кінця життя Петті був пов'язаний з Ірландією. У 1654 р. він взяв підряд на "огляд земель армії" і за допомогою тисячі англійських землемірів трохи більше як за рік склав карти земельних угідь Ірландії. Отримавши 9 тисяч фунтів стерлінгів за виконання підряду, він використав їх на скупку земель у солдат і офіцерів, які не могли чи не хотіли далі чекати виплат за свої наділи. Одночасно Петті придбав значну нерухомість в Лондоні, отримав доходні пости в управлінні, був обраний в парламент і став одним із найбагатших та найвпливовіших громадян Англії. У 1661 р. син суконщика отримав рицарське звання – сер Вільям Петті. Це була вершина його успіхів у житті. У 1662 р. він став одним із засновників Лондонського Королівського наукового товариства, в якому його обрали віце-президентом.

Наукова спадщина Петті в економічній літературі оцінюється неоднозначно. Деякі економісти визнають Петті великим науковцем і яскравою особистістю, але відмовляють йому в ролі попередника Сміта. Місце В. Петті у науці часто обмежується лише створенням основ статистико-економічного методу дослідження. Й. Шумпетер, зокрема,

стверджував, що у В. Петті немає трудової теорії вартості (поняття вартості взагалі), немає скільки-небудь теорії заробітної плати і додаткової вартості, що своїй репутації основоположника економічної науки він ніби-то зобов'язаний Марксу [1, 58].

Інші вчені розглядають В. Петті лише як одного із представників меркантилізму, найталановитішого, але не більше того. Інші вважали, що його заслугою, крім відкриття статистичного методу, є трактування приватних економічних проблем і питань економічної політики: оподаткування, митного збору тощо.

В епоху В. Петті термін “політична економія” в англійській літературі практично не використовувався. Вживалися слова “економія” і “економіка”, “торгівля”, “багатство”, “виробництво” і т.д. Сам науковець лише один раз, ніби випадково, вжив вираз “політична економія” при розгляді питання про природну рівність між працею і землею [3, 27].

В. Петті публікував памфлети, переслідуючи конкретні, іноді корисні цілі, як всі економісти того часу. Найбільше, що він приписував собі, – це винахід політичної арифметики (статистики). У цьому бачили його головну заслугу і сучасники.

Насправді, своїми висловленими думками про вартість, ренту, заробітну плату, гроші, поділ праці, державу, економічні закони В. Петті заклав основи класичної політичної економії.

Економічні праці В. Петті появилися не на порожньому місці. Вони ще доволі тісно пов'язані з економічними поглядами та економічною політикою меркантилізму. Залишаючись багато в чому ще меркантилістом, вчений невпинно прокладав нові шляхи до класичної школи політичної економії. В початковій формі він сформулював важливе положення класичної політичної економії про об'єктивну дію економічних законів і вважав, що держава не повинна діяти всупереч їм. Вчений порівнював державу з лікарем, який лікує пацієнта, покладаючись на природу, не насилуючи її. Таким самим чином держава повинна будувати свою економічну політику. Всі економічні процеси В. Петті розглядав з точки зору виробництва і розвитку продуктивних сил. Він став родоначальником трудової теорії вартості. Своєю “політичною арифметикою” створив праобраз економічної статистики і вперше розпочав аналіз економічних і соціальних процесів з цифрами в руках.

Науковий доробок В. Петті в галузі економіки є першою історичною формою, в якій політична економія виокремлена як самостійна наука. Це дало право Марксу назвати науковця “батьком політичної економії і в певному роді винахідником статистики” [7, 282].

Свої економічні погляди В. Петті виклав у працях “Трактат про податки і збори” (1662 р.), “Політична арифметика” (1662 р.), “Слово мудрим” (1665 р.), “Політична анатомія Ірландії” (1672 р.), “Різне про гроші” (1682 р.) та інших. У них вчений виклав, хоч і в зародку, основні ідеї майбутньої класичної школи, з поправкою на рівень розвитку науки і суспільства другої половини XVII ст.

В. Петті першим в Європі сформулював основні положення *трудої теорії вартості*, виокремив вартість як самостійну категорію і дав їй найповніше і правильне тлумачення до А. Сміта. Він вирішує проблему вартості так: “Якщо хто-небудь може добути з перуанського ґрунту і доставити в Лондон одну унцію срібла за той самий час, протягом якого він може виробити один бушель хліба, то перша становить природну ціну другого; якщо ж завдяки новим, багатшим родовищам він спроможний так само легко добути дві унції срібла, як раніше одну, то хліб буде так само дешевий при ціні 10 шилінгів за бушель, як раніше був при ціні 5 шилінгів” [9, 36].

Із наведеної цитати видно, що “природну ціну” В. Петті розуміє як вартість, яка визначається витратами людської праці, величина якої вимірюється робочим часом і продуктивністю праці. Він ще не виокремлює вартість як внутрішню властивість товару, а розглядає лише її відносну форму. При цьому товар “хліб” протиставляється не будь-якому іншому товару, а тільки грошовому – сріблу. Будучи ще в полоні меркантилістських поглядів, джерелом вартості у В. Петті виступає не будь-яка праця, а тільки та, що витрачена на виробництво золота і срібла, тоді як інші товари проявляють свою вартість при прирівнюванні до грошей (золота і срібла). В. Петті таким чином ще не відокремлював вартість товару від його ціни.

Досліджуючи ринкові ціни, В. Петті ввів специфічну категорію – “істинну політичну ціну”, яка, крім затрат праці, охоплює й інші ціноутворюючі фактори. “Істинна політична ціна” – це ринкова ціна, яка формується в обміні при співставленні товарів з грошима. Відповідно, тут уже вартість товару відокремлена від її грошового виразу – “істинної ринкової ціни”. Саме в цих міркуваннях трудова теорія вартості В. Петті досягла свого вищого розвитку, оскільки очищена від меркантилістських поглядів: вартість – форма суспільної праці, а її величина визначається рівним робочим часом. Гроші – “істинна форма вартості”, тобто виражають ринкову ціну продукту, яка прирівнюється (співставляється).

Міркуючи таким чином, В. Петті помітив, що між міноюю вартістю та ринковою ціною товарів є інші ціноутворюючі фактори, які викликають відхилення реальних ринкових цін товарів від їхніх вартостей. Такими факторами можуть бути товари-субститути, інновації, попит і пропозиція, традиції споживання тощо. Шукаючи найправильніше наукове трактування вартості і її прояв у реальному економічному житті, В. Петті прийшов до нової ідеї, згідно з якою оцінку всіх предметів потрібно звести до двох природних знаменників – землі та праці. Відповідно, він робить висновок, що участь у створенні вартості (багатства), окрім праці, бере й земля (природа). Землю і працю він називає “природними стандартами і мірилами”. Таким чином В. Петті вперше проголосив відмінну від трудової вартості концепцію, згідно з якою джерелом багатства є не лише праця, але й земля (природні ресурси), в чому також полягає його історична заслуга. “Труд – батько та найактивніший чинник багатства, а земля – його мати” – писав він [8, 55].

Шукаючи відповідь на запитання, чим вимірюється вартість праці, вчений обґрунтував свою *концепцію заробітної плати як ціни праці*, яка стала одним з класичних варіантів в економічній теорії.

У XVII ст. максимальна заробітна плата в Англії встановлювалася законодавством. В. Петті схвалював таку практику і вважав, що заробітна плата має бути на рівні можливості “жити, працювати і розмножуватися”. Юридична верхня межа заробітної плати у нього фактично збігалася з нижньою – мінімумом засобів існування. Тому він виступав проти зниження заробітної плати нижче встановленого законом рівня, нижче фізіологічного прожиткового мінімуму. Водночас дослідник відзначав також деякі чинники, які можуть змінити рівень заробітної плати. Зокрема, він вказував на зв'язок між зростанням цін на продукти харчування і підвищенням “ціни праці”.

Отже, величину заробітної плати В. Петті трактував через “природну ціну праці”, рівень якої визначається фізіологічним мінімумом засобів існування найманого робітника та членів його сім'ї. В той час величина заробітної плати дійсно перебувала на цьому рівні, а робітничий клас за підвищення заробітної плати практично не боровся. Тому вказаний мінімум здавався В. Петті цілком природним і вчений намагався довести

його об'єктивність. "...Закон – писав Петті, – повинен... забезпечити робітникам тільки засоби до життя, тому що якщо йому дозволять отримувати в два рази більше, то він буде працювати у два рази менше, ніж міг би працювати і став би працювати, а це для суспільства означає втрату такої ж кількості праці" [8, 71]. Цим самим науковець показав, що у суспільства і робітника інтереси протилежні. Суспільство прирікає робітника на використання всієї його робочої сили, а тому і на виробництво додаткового продукту засобом підтримки його заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму. Звідси випливають два важливі висновки для подальшого розвитку класичної політичної економії: по-перше, рівень заробітної плати визначається економічними, а не правовими чинниками; по-друге, робітник отримує тільки частину створеної ним праці (необхідний продукт), а решту отримує власник підприємства (додатковий продукт).

Теорію заробітної плати В. Петті розглядає у тісному зв'язку з *теорією ренти*. У XVII ст. земля – основний об'єкт прикладання праці. Тому для вченого додатковий продукт виступає винятково у формі земельної ренти, з якої виводить також і процент. Торговий прибуток його мало турбує, що відрізняє його від сучасників-меркантилістів.

В. Петті трактує ренту так: 1) як загальну форму додаткового продукту, 2) як власне земельну ренту, 3) як чистий дохід землевласника. У першому випадку земельна рента виступає як *створений працею надлишок над витратами виробництва*. Науковець розглядав виробництво, яке ґрунтується на особистій праці, без участі найманої робочої сили. Тому його теорію ренти, з одного боку, не можна вважати теорією додаткового продукту в повному розумінні цього слова. З іншого боку, ситуацію, яку розглядає вчений, не можна вважати простим товарним виробництвом, оскільки тут присутній землевласник, який безоплатно привласнює частину продукту, вироблену власною працею. Тут чітко простежується зворотний зв'язок між заробітною платою, яку робітник виплачує сам собі, і рентою. В цьому випадку заробітна плата може зростати тільки за рахунок зменшення ренти і навпаки.

У праці "Трактат про податки і збори" В. Петті започаткував *теорію диференціальної земельної ренти*. Він зробив ґрунтовний аналіз диференціальної земельної ренти I, яка виникає у зв'язку з відмінностями в родючості земельних ділянок та їхньому розташуванні відносно ринків збуту. Вчений дослідив також диференціальну ренту II, яка виникає у зв'язку з відмінностями штучної родючості земельних ділянок. В. Петті зробив висновок, що зростання продуктивності праці внаслідок додаткових капітальних вкладень тільки тоді приведе до збільшення ренти, коли заробітна плата відносно зменшиться.

У тісному зв'язку з теорією ренти В. Петті розглянув проблему *позичкового процента*, або як він його називав, "*грошову ренту*". Вчений намагався знайти матеріальну основу або, за його словами, "природний рівень", на якому базується явище. Він міркував так: природний рівень процента має дорівнювати ренті з такої кількості землі, яка може бути купленою на ті самі взяті у позичку гроші [2, 44]. Як видно тут позичковий процент не розглядається як частка прибутку і не протиставляється підприємницькому прибутку, а визначається як функція від земельної ренти, тобто як грошова рента.

Досліджуючи земельну ренту і процент, В. Петті намагався визначити *ціну землі*. З огляду на те, що земля приносить дохід у формі ренти, вчений дійшов висновку, що продаж землі – це продаж доходу. Він ставить питання: якій сумі річних рент рівноцінна певна ділянка землі? Науковець усвідомив, що ключем до вирішення проблеми ціни землі є капіталізація ренти. Проте, незважаючи на правильну постановку проблеми,

пояснити механізм капіталізації ренти він ще не зміг. Процент йому здається вторинною формою, яка виводиться із ренти, а тому до формування ціни землі відношення не має.

Шукаючи правильне число суми рент, яке рівнозначне ціні землі, В. Петті розмірковував наступним чином. Людині, яка купує землю, доцільно заплатити стільки річних рент, скільки років він чекає завдяки ренті безтурботно прожити у майбутньому із своїм сином і внуком. Для Англії, на його думку, середня тривалість одночасного життя людей трьох поколінь становила 21 рік. Тому ціна землі у нього дорівнювала ренті, помноженій на 21 рік.

У другій половині XVII ст. *проблема грошей* в Англії була особливо гострою, навколо неї велись запеклі дискусії. У 1682 р. з приводу дискусії про псування і перекарбування англійських монет В. Петті написав невелику працю під назвою "Різне про гроші" (або "Дещо про гроші"). Вона створена у формі 32 питань і коротких відповідей. У ній вчений заклав фундамент наукової теорії грошей класичної політичної економії.

В. Петті цікавили головним чином три аспекти проблеми грошей, які мали безпосереднє відношення до грошової системи Англії того часу: псування або обрізка монет, законодавча зміна вартості монет і визначення кількості грошей, необхідних для обігу.

До 1662 р. монети карбували в Англії за допомогою молота і тому вони не мали по краях насічок, що дозволяли їх "стригти" як приватним особам, так і державі. Поступово обіг наповнився неповноцінними монетами. В. Петті різко засудив подібну практику, вказавши, що ні держава, ні приватні особи не мають права змушувати приймати в обіг монети за назвою (номіналом), а не за дійсним вмістом металу. З приводу примусового підвищення вартості грошей державою (прирівнювання неповноцінних монет до повноцінних) він висловився категорично негативно, вказавши, що "розпорядження правителя відносно ваги і назви монет не має жодного значення ні для іноземців..., ні для його власних підданих" [2, 50].

Відстоюючи позиції трудової теорії вартості, В. Петті трактував гроші як особливий товар, який виконує функції всезагального еквівалента. Вартість монети, як і всіх товарів, створюється працею, яка затрачена на виробництво вагової кількості грошового металу, який у ній міститься, а не номіналом. Гроші в економіці функціонують стихійно, незалежно від волі влади. На відміну від меркантилістів, гроші у нього – "не більше як жир політичного тіла, надлишок якого робить його неперворотним, а недостача спричиняє йому хворобу..." [7, 156].

В. Петті намагався визначити кількість грошей, необхідних для обігу. Чіткого формулювання закону грошового обігу у нього немає. Проте із розрахунків у праці "Слово мудрим" видно, що він близько підійшов до розуміння того, що маса грошей, необхідна для обігу на певному відрізку часу, визначається кількістю реалізованих товарів, їхніми цінами і частотою обігу грошових одиниць.

Англійський вчений був категоричним противником меркантилістських догм про заборону вивозу англійської монети з країни. На його переконання, державні закони, які спрямовані на насильне втримання грошей у країні, суперечать законам природи. Водночас він допускав можливість заміни повноцінних монет паперовими грошима, які випускав би банк, за створення якого неодноразово виступав (Банк Англії як приватне акціонерне товариство був створений у 1694 р. після смерті В. Петті).

Теорія грошей, процента і кредиту протягом наступних двісті років значною мірою розвивалася в межах ідей В. Петті, або в дискусіях з ними.

Питання про заборону експорту дорогоцінних металів тісно пов'язано з розумінням В. Петті *багатства нації*. Він висунув "розширену" концепцію багатства, відмовившись від меркантилістського ототожнення багатства з грошима. Проте в цьому питанні вчений був непослідовним: з одного боку, багатство розглядав як сукупність всіх корисних матеріальних благ в суспільстві, що створені працею, а з іншого – багатство розумів як товари, які протягом тривалого часу зберігають свою вартість. Такими, перш за все, є дорогоцінні метали.

Науковець зробив перші кроки в аналізі *капіталу*, який розглядав тільки у грошовій формі.

Англійський вчений багато уваги приділив розробці наукової бази *економічної політики держави*, яка, на його переконання, повинна бути реалізацією об'єктивних тенденцій і не йти всупереч природному розвитку. Всі його напрацювання в галузі соціально-економічної політики були підпорядковані одній меті – забезпечити швидкий економічний розвиток Англії. Цю функцію, на думку вченого, має виконувати *бюджетно-податкова політика* держави, головним економічним важелем якої є *податки*. Податки повинні сплачувати ті, хто володіє надлишком споживання, і передаватись тим, хто спроможний використати їх для розвитку землеробства, рибальства, мануфактур, гірничої справи тощо, тобто для розвитку капіталістичного виробництва. Якщо податки спрямовуються тільки на розкіш королівського двору, то вони аж ніяк не сприяють багатству країни. Про антифеодальний характер поглядів В. Петті свідчать його проекти прямого обкладання землевласників і знаті, а також проект подушного прогресивного податку за різними ставками осіб різного соціального і майнового стану.

В питанні про форми обкладання основної маси населення В. Петті надавав перевагу непрямим податкам (акцизу) на споживчі товари, перш за все, на товари розкоші, які не є життєво необхідними. Вчений застерігав уряд від високих податків, які можуть викликати збурення населення, підірвати громадський порядок. Тому величина податків, на його думку, повинна перебувати у точці рівноваги: з одного боку, не допускати надлишок споживання і вилучати все зверх необхідного, а з другого – не доводити людей до того, щоб вони бралися за зброю в боротьбі проти надмірних податків. Кожен має покривати державні видатки залежно від власного багатства і споживання.

Важливою статтею державних видатків він вважав витрати на створення виробничої і соціальної інфраструктури: доріг, суднохідних річок, водопроводів, мостів, портів, державної системи освіти, охорони здоров'я, зайнятості, які необхідні для всього населення.

В. Петті перший серед економістів підняв проблему ролі держави в забезпеченні *повної зайнятості робочої сили* і подолання безробіття. Він вважав, що держава повинна "перетворити" незайняте бродяче населення у робочу силу і використовувати її на будівництві шосейних доріг, мостів, гребель, рудників. Якщо ж у певний момент таких будов і об'єктів не буде, то необхідно зайняти надлишкову робочу силу будь-якою іншою громадською роботою, навіть непотрібною. Він перший в історії намагався вирахувати втрати від незайнятості частини робочої сили, чим висловив ідею потенціального національного продукту, який міг би бути вироблений при повній зайнятості наявної робочої сили.

У часи В. Петті науки, яка б вивчала кількісні взаємозв'язки і взаємозалежності в економіці та суспільстві, не було. Науковець вирішив створити таку науку, яку назвав "*політичною арифметикою*" і яка стала основою нової наукової дисципліни – економічної статистики. В "політичній арифметиці" англійський теоретик започаткував

математизацію економічного аналізу та економіко-математичний метод дослідження, який на основі безперечних фактів дає правдиві докази теоретичних висновків. Важливим досягненням “політичної арифметики” було виокремлення категорій “національне багатство” і “національний дохід” та їхня більш-менш обґрунтована кількісна оцінка. На відміну від меркантилістів, до складу національного багатства В. Петті включив сумарну грошову оцінку будинків, кораблів, худоби, монет, дорогоцінних металів, рухомого майна, земельних угідь, розрахованих у вигляді капіталізованої ренти за останні 18 років. Національний дохід він розраховував відповідно до норм щоденних витрат однієї особи. Знаючи кількість населення Англії і Уельса, науковець “розрахував” річний національний дохід, що було першою в історії спробою оцінити національний дохід країни.

Заслуги В. Петті в економічній і статистичній науках визнавалися уже за його життя. Він зробив великий вплив на англійську економічну думку кінця XVII і XVIII ст., заклав теоретичні підвалини і сформулював важливі економічні проблеми, які стали основою розвитку класичної політичної економії й послужили відправним пунктом для подальших досліджень її представників.

Література

1. Аникин А. В. Юность науки. – М.: Политиздат, 1975. – 383 с.
2. Аникин А. В., Аникин В. А. Уильям Петти. – М.: Экономика, 1986. – 91 с.
3. Історія економіки та економічної думки / За ред. Козюка В. В., Родіонової Л. А. – Тернопіль: ТзВО “Тернограф”, 2009. – 624 с.
4. Історія економічних учень: Підручник / За ред. д. е. н., проф. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.
5. Ковальчук В., Сарай М. Ретроспектива світової економічної думки: Навч. посіб. з історії економічних вчень. – Тернопіль: Вид-во “Астон”, 2006. – 540 с.
6. Ковальчук В. М., Лазарович М. В., Сарай М. І. Історія економіки та економічної думки: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 647 с.
7. Маркс К. Капитал. – Т. 23. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение. – 2-е изд. – М.: Изд. полит. лит., 1963.
8. Петти У. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 140.
9. Петти В. Трактат о налогах и сборах // Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли. Соч. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000.
10. Антология экономической классики: В 2 т. – М.: МП “Эконов”, 1991. – Т. 1.
11. Кондратьев Н. Д. Избранные сочинения. – М.: Экономика, 1993.

Редакція отримала матеріал 14 травня 2011 р.